

**АБСТРАКТНІ НОМЕНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПОЧУТТІВ ЛЮДИНИ
У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ**

У статті проаналізовано абстрактні лексеми на позначення почуттів людини у художньому тексті.

Ключові слова: абстракти, назви почуттів, семантика, виражальні засоби, художнє мовлення.

The article is devoted to the analysis of abstract lexems that express person's feelings in the literary text.

Key words: abstracts, names of feelings, expressive means, literary, art speech.

У художньому творі найширше використовуються явища лексико-семантичного рівня. Пов'язані з реаліями життя, вони сприяють створенню властивій словесній творчості узагальнення реальної дійсності у вигляді образних явищ. Особливо актуальними і важливими в мовотворчості є слова, що позначають абстрактні поняття, значущі для багатьох культур, які поєднують у своєму значенні об'єктивне і суб'єктивне, соціальне й індивідуальне. Це поняття – назви почуттів людини: **біль, страх, кохання, нудьга** тощо. У мовознавчій науці ці номени розглядають як такі, що в семантиці сполучають денотативний і оцінний комплекс і граматично виражаються класами іменників.

Значну кількість таких понять становлять іменники, різні за походженням та способами творення. Найчастотнішими є слова з непохідною основою: **злість, горе, ненависть, любов, віра**, їх функція – надавати певної місткості художньому вислову:

Дай мені вод цих у душу, **Хай я цю муку** розрушу,
Тугу розтрошу – Сліз в тебе прошу [1,с.228].

Як йти тоді. Де взяти дрібку **віри**?

Надіятись – коли **надій** катма?

Лише любов одна не знає міри й тримає нас руками обома [4,с.29].

А насправді сіра **нудьга** й порожнє марнування часу [6,с.107]. Тільки любов – захист од тирана[7, с.22]. Тюрма – домовина **надій** [7, с.352].

Серед похідних абстрактних іменників найчастіше зустрічаються слова, утворені способами префіксації від похідних і непохідних лексем:

А баян розсипає зірки В дівоче дозвілля,

Щоб зажура взяла квитки, Щезла в поїзді за Поділлям [1, с.43].

А може не вилежу, мамо,

Так груди болять, в голові – **безнадія** [2,с. 167]

... самотність – повстанку

Замкну в свою **безвість** і знищу ключі [1, с.94].

... розгорялося в грудях злість і росло **невдоволення** собою [6,с.5].

... **здивування** яріло на всіх обличчях [6, с.5].

Зараза **зневіри** розповзлося по місту [6, с.6].

Серед суфіксів, що беруть участь у творенні абстрактних іменників, поширеним є суфікс -ість-, який позначає назви властивостей, якостей людини: **мудрість, мужність, підлість, підступність**; назви почуттів: **жалість, самотність, радість**. При словозміні в складі суфікса відбувається чергування голосних фонем

Тож, горда **самотність**, злийся зі мною,

Коли людські крила шумлять за стіною [1,с.93].

Ні гордості дівочої, ні сорому,

На стежку матері своєї хочеш стати [2,с.170]

І мить горить, як тиха свічка, І руки ламле, як вдова,

І **радість** дивиться в два віча

Риданням **зздрість** обрива [2,с.147].

Ще не вмерли шаноба й **розважливість**,

треба тільки поєднати їх вірою і **мужністю**[6, с.4].

Для них недоступні такі високі категорії,

як честь, **совість**, святість [7, с.46].

Мудрість і хоробрість – дві людські доблесті:

хоробрість не завжди **мудра**, а **мудрість** не завжди **хоробра** [6, с.21],

Кращою своєю прикрасою ти **вважала скромність** [7, с.48].

Часто в поетичному мовленні, на відміну від прозового, зустрічаються абстрактні іменники з суфіксом – **ість-** і **-от** -, що вживаються паралельно:

Віспа порябила лица жовті, **Доброти** у серці не роз'їла... [1,с.62]

Коли вродився ти Іваном В краю, що стогне од **жедрот** [3,с.105]

Цей суфікс утворює множинне значення, перетворюючи поняття з якості людини на кількісне явище, надаючи ролі образу:

Стала **турботами** скупана Стала **журботами** сушена

Стала **скорботами** замилувана [1,с.283]

Він просто чесно критикував В **чеснотах** своїх недолугий [2,с. 175]

Химерно? Хмарно? Може, марно?

Охмурені питання ті?

Надворі зерно. Людям гарно.

І гірко тільки **самоті** [1,с. 11].

Ці абстрактні поняття завжди супроводжуються дієсловами, які вказують на матеріальність дії, або разом із речовими відповідниками допомагають охарактеризувати образ, наділяючи його визначальними рисами, інколи навіть олюднюючи.

Для художньої літератури показовим є використання одночасно лексем одного кореня, але протилежних за значенням, що утворюються різними префіксами:

Платон замислив повернути **несправедливість на справедливість, півдобра на повне добро, півістини на всю істину**, тобто перевиховати тирана, навчити його **мудрості, стриманості, розважливості** [6, с.21].

Вдвох – **безневинна**, Одна – **вина**. Вдвох – таїна,

Одним одна [1 с.283].

Стань! Тяжка **провина безневинна**

Крила над тобою розпростерла [1,с.62].

Такі етимологічні переплетіння є найпоширенішим засобом експресії як у поетичному, так і прозовому тексті. Поряд з очевидними можливостями словотворення застосовуються і приховані, які йдуть від семантики. Для І. Драча і Ю.Мушкетика яскравою рисою індивідуального стилю є вживання абстрактних лексем у такому контексті, де вони звучать по-новому, оригінально інтерпретується. Наскрізним у художньому мовленні є назви психічних станів людини: **сум, туга, сором** тощо. Вони виявляють стилістичну маркованість у фольклорних творах, а в поезії та оповіданнях реалізуються у спектрі дотикових, смакових, світлотіньових, акустичних параметрах:

Жінки сварились, **обкидались злом**, А **їх солона** незвичайна туга Неслась над тихим змореним селом [2,с.106].

Чоло в старого з **жовтої розлуки** мільйони зморшок,

пов'ялий вид [1,с, 124]

Легенький **вітерець досади війнув** на серце стратегові [6, с.10]. **Цупким перевеслом скрутила серце туга** [6, с.111].

...все це **кинуло** Гоголя трохи не **в паніку** [6, с143].

Закигиче розлука над нами, Розчачне двосистемна навкіс,

Замордується лико попсами. Чи зависне в петлі твоїх кіс [5, с.84].

Полевой ніби зав'яв, чи то втомився,

чи **гризла** серце **меланхолія** [6, с.165].

Прагнучи максимально активізувати закладені в словесній пам'яті органів зору, слуху, дотику, смаку, відчуваючи їх недосконалість у відтворенні безмежного розмаїття людських почувань, письменники вдаються, а особливо І. Драч у ранній ліриці, до художнього синтезу – одночасного поєднання – переплетіння візуальних, слухових і дотикових образів. Несподіване поєднання слів є ніби результатом своєрідної “хімічної реакції”: звідти не можна вилучити жодного із взаємопов'язаних компонентів, не пошкодивши всієї художньої сполуки:

Я ще не знаю, яка на **запах Чеснота**,

Я ще не знаю, яка на **смак Підлість**,

Якого кольору Заздрість, якого **виміру Смута**,

Яка **засолена Туга**, яка **незглибима Любов**,

Яка синьоока Щирість, яка **мерехтлива Підлість** [1, с.163].

В їх очах **світилася насторога і тихе прохання** [6, с.5].

Стало кривдно на самого себе, що запізно приніс вчителеві **слова вдячності** [6, с.96].

Істина, якщо вона **гірка**, корисна [7, с.16].

Для глибшого розкриття сутності емоцій або психологічного стану письменники опредмечено виражають їх значення, тобто реаліям духовного, внутрішнього світу відповідають певні денотативи-еквіваленти зовнішнього світу:

Не будьте самовбивцями. Дарма схолоне мозок у **тенетах жаху**[5,с.83]. Меланхолійні філософські руки **Ціпком тривоги** пробують цей світ [1,с.129].

Та в кайдани розчарування знову залізною обвиту моєї наївної віри тонкий **тополинний стан** [5, с.83].

Через **приціл всіх жадань** Бачити **серце Скрути**

Допильнувати **серце мети** Совиним зором дочатувати [5,с.70]

Насправді **Істина**, котра **стояла за ним**, **набита цвіллю**, **поточена шашелем** [6,с.4].

Біла квітка прощання [6, с. 19].

Наша зброя – **хитрість і жага** [6, с.45].

Смуток заволодів його душею, **поклав на неї темні карби**, – так **лягає сажа від димного кострища на чисту річкову тіль** [7, с.45].

... **туга гризла серце, як миша черствий хліб чи горіх**, що **закотився під шафу** [6, с.76].

Ми не вміємо насолоджуватися **життям**, ми дуже часто **отруємомо**

його **заздрістю, ревністю, злістю** [6, с.86].

Як бачимо, предметні відповідники до почуттєвих абстрактів Ю.Мушкетика орієнтуються на асоціативні відношення, деякі з них мають перебіг у просторі, тобто процесуальне оформлення. Речові еквіваленти в певних контекстах відповідають тваринному світові, інколи навіть самі почуття стають реальними знаряддями, які здійснюють дію. Письменник часто ускладнює їх структуру синонімічними відповідниками або пояснювальними дієсловами, що посилює експресію, а з мовної точки зору поширює виражальні можливості лексем та їх семантичні зв'язки з іншими одиницями мовної системи. Саме такі типи словесних образів стають об'єктами лінгвістичних досліджень, бо вони ілюструють думки мовознавців про естетичну активність мови, які знаходять своє відображення в своєрідних словниках образів художньої літератури, зокрема “Словник епітетів української мови” (1988 р., укл. С.Бибик, С.Єрмоленко, Л. Пустовіт).

Словесний образ – це модель парадигматичних зв'язків, в яких простежується уподібнення. У Ю.Мушкетика можна виділити такі типи парадигм “почуття – істота”, “почуття – предмет”, “почуття – процес”. І.Драч, у свою чергу, обмежує вживання таких утворень лише типом “почуття – предмет”, бо, на відміну від прозового, поетичний світ одночасно містить і використовує багато образних засобів і прийомів, і переобтяжувати текст такими одиницями не бажано, але й вони оригінальні й нетрадиційні, що підтверджує широту його творчої уяви.

Дослідження подібних зразків індивідуальної мовотворчості письменників є важливим для вивчення історії розвитку тропів і тропеїстики як науки, для дослідження індивідуального стилю митця, для доповнення тлумачного словника української мови новими ілюстраціями до статей, що містять позначки “образно” і “у порівнянні”.

Отже, одним з основних засобів, які беруть активну участь у побудові художнього тексту і образного світу, є абстрактна лексика на позначення почуттів людини. З її допомогою виразно виявляється естетична функція мови словесного мистецтва – впливати на читача і достовірно відтворювати емоції і думки. Письменники подібними абстрактами дають оцінку навколишній дійсності, вказують ставлення до змалюваного, формують цілісний образ. Абстрактні поняття завдяки своїй семантиці створюють оригінальні образно-тропеїчні вирази, що є своєрідним осмисленням явищ дійсності, характерними для поетичного або прозового мовлення. Не маючи в дійсності речових відповідників, абстрактні лексеми на позначення почуттів знаходять у художньому творі індивідуалізовані денотативи різних спектрів (колір, смак, предмет). Це доводить широкі можливості семантики абстрактних слів для використання в типово-пізнавальній номінації й емоційно насичених стилістичних зворотах. Вживання абстрактів у незвичних метафоричних висловлюваннях має певні особливості, зокрема в поезії. У поетичному мовленні найчастіше застосовується тип “почуття – предмет”, а в прозовому – це і процес, істота, річ тощо. Але в поезії номени почуттєвої сфери зустрічаються частіше, вони різні за походженням та способами творення, їх залучення сприяє певному настрою або емоційності, навіть при прямій номінації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Драч І. Вибрані твори: В 2-х т. – К., 1989. – Т.1. – 240 с.
2. Драч І. Вогонь з попелу: Вірші. – К., 1995. – 112 с.
3. Драч І. Дума про вчителя. Драматична поема. – К., 1991. – 210 с.
4. Драч І. Київський оберг: Триптих. – К., 1987. – 80 с.
5. Драч І. Лист до калини. Поезії, поеми. – К., 1990. – 286 с.
6. Мушкетик Ю.М. Селена: Повісті та оповідання. – К., 1989. – 364 с.
7. Мушкетик Ю.М. Твори: В 5 т. – К., 1987. – 607 с.
8. Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика. – К., 1994. – 200 с.
9. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К., 1988. – 236 с.